Een nieuwe weg of nieuwe woorden? Kanttekeningen bij een oratie[1]

A. J. F. Köbben

De oratie van Blok heeft veel aantrekkelijks. Zij is in leesbare taal geschreven, getuigt van belezenheid en stelt belangrijke methodologische kwesties aan de orde. Attractief is ook dat Blok niet van die flauwe termen kiest maar zich hevig vóór dan wel tegen iets of iemand uitspreekt. Dat zet de lezer aan het denken en spoort hem aan zelf positie te kiezen.
Zoals het een goed oud-leerling betaamt, attaqueert hij naast veel anderen ondergetekende, in alle vriendschap overigens. Ik ga met deze korte reaktie graag in op de uitdaging die voor mij in zijn rede besloten ligt, óók in alle vriendschap.
Blok beticht mij van een 'extreem' en 'onhoudbaar' nominalisme (p. 17, p. 67), blijkbaar omdat ik wijs op het afspraak-achtige en daardoor arbitraire karakter dat definities hebben. Gezegd moet worden dat Blok in dit verband een reële misstand in onze wetenschap signaleert. Wie kent ze niet, de antropologen of sociologen, die zich een aureool van diepzinnigheid aanmeten door termen een betekenis te geven die lijnrecht ingaat tegen het dagelijks spraakgebruik? Zo was het een paar jaar geleden ineens mode om van (sociologische) 'meerderheid' te spreken waar een gewoon mens 'minderheid' zegt. En één dezer dagen las ik nog een artikel waarin de auteur met alle geweld wilde praten over mensen 'in extase', waarmee hij bedoelde: mensen die buitengesloten zijn of worden, 'marginal men' (want, zei hij, 'extase' is van het Griekse 'ek' en 'statis', letterlijk 'buitenstaand', – op dat soort etymologische afleidingen zijn zulke lieden verzot). Ook heb ik sympatie voor zijn (Bloks) klacht over de wijze waarop antropologen elkaar 'kwellen' (p. 25) en vervelen met definities: eindeloze verhalen over de 86 betekenissen van de term 'natie', de 73 betekenissen van 'religie', de 164 betekenissen van 'cultuur'.
So far so good. Maar het doet me verdriet (nou ja, verdriet . . .) dat hij zulke standpunten aan mij toeschrijft. Enfin, Tromp (in dit nummer) zegt daar al het een en ander over. Het gaat er mij bij opstellen van een definitie vooral om een *preciezere* afbakening te maken dan in het dagelijks spraakgebruik gebeurt. En wel ter wille van het onderzoek: wie aankomt met de stelling: 'peasants (zeg maar: keuterboeren) zijn conservatief', zal toch bij het toetsen van die stelling moeten bepalen ('afspreken') wie hij nog wel en wie hij niet meer als 'peasant' beschouwt; zo'n afspraak (bv.: 'een peasant is iemand, die niet meer dan 5 ha. zandgrond bezit') is dan inderdaad willekeurig, in de zin van niet door de natuur gewild of verordineerd, maar stemt aardig overeen met het gewone taalgebruik.
De orator wijst het sciëntisme, d.w.z. het zoeken naar regelmatigheden, af. Het zou voortkomen uit 'een statisch perspektief' (p. 41), uit 'het vooroordeel het blijvende en onvergankelijke een grotere waarde toe te kennen dan verandering en beweging' (p. 41), uit een sterk verlangen naar 'het gelijkblijvende' (p. 7, 46, 51), naar 'onveranderlijke en onvergankelijke principes' (p. 11, 12, 30). Ondanks de vele malen dat Blok hierop terugkomt – de herhaling heeft kennelijk een zekere charme voor hem – is hij hier niet erg duidelijk. Welk verlangen bedoelt hij: (1) dat naar onomstotelijke, blijvende *kennis* omtrent de werkelijkheid, of (2) dat naar *elementen van de werkelijkheid zelf*, die onomstotelijk en blijvend zijn? Of beide? Gaan

die twee verlangens dan altijd samen? Bedenk hierbij dat we niet alleen zoeken naar regelmatigheden-in-de-struktuur ('het gelijkblijvende'), maar ook naar regelmatigheden-in-het-proces ('de beweging'). Marxisten bijvoorbeeld doen dat laatste graag, zonder dat zij altijd aanhangers van de status quo zijn. Best mogelijk, tenslotte, dat het zoeken naar regelmatigheden soms, vaak of meestal voortkomt uit een verlangen naar vastigheid (van welke aard ook). Daarmee is dat zoeken nog niet als wetenschappelijk verdacht af te doen. Veroordeling van een methode dient te geschieden op grond van de gebreken van de methode zelf (de 'logika' van het onderzoek), niet op grond van de psychologie van de onderzoeker.

Regelmatigheden in de sociale wetenschappen blijken steeds uitzonderingen op te leveren. 'Köbben vraagt zich af', zegt Blok (p. 15), 'hoe die uitzonderingen ontstaan, teneinde ze zo mogelijk te vermijden of te verklaren, (en daardoor) aan algemene uitspraken een hogere graad van zekerheid (te) verlenen'. Eigenlijk is dat niet juist, ik wil ze vooral verklaren om tot meer samengestelde en daardoor meer levensechte uitspraken te geraken. Uitspraken van het type 'waar A, daar B', waarmee een vergelijkend onderzoek meestal start, zijn onzegbaar primitief. Door het verklaren van uitzonderingen kunnen wij komen tot uitspraken als: 'waar A en B en .... *òf* C, daar hetzij D hetzij E hetzij ...., mits F'. Ik geloof niet dat we in de antropologie ooit veel echte wetten-zonder-uitzonderingen zullen vinden (of tenminste geen *interessante).* Tenzij men aan een 'wet' denkt die zó specifiek is dat maar één samenleving eraan voldoet. Als ik mezelf mag citeren, ik heb het eens zo gezegd, als antwoord op het verwijt dat ik in mijn aanpak *te weinig* naar het opstellen van regelmatigheden of wetten streef:

> 'One may say ... that there is a tension between my assumption of the lawlike nature of social phenomena and my denying the existence of real 'laws' in anthropology. A tension perhaps but no logical inconsistency! The fact is that the knot of relationships in human affairs is so infinitely ... complex ... that we cannot formulate significant laws; but this is not to deny that the same basic rules of cause and effect are valid in the world of man as in the world of nature.[2]

Blok wil ons een nieuwe weg wijzen waardoor wij de 'dwaalwegen' (p. 39) van nominalisme en essentialisme kunnen vermijden. Maar we moeten ons afvragen: gaat het om een nieuwe weg, of slechts om nieuwe woorden? Ik vrees een beetje het laatste. Neem die 'familiegelijkenissen', die hij als een uitweg uit de moeilijkheden aanbeveelt. De term is nieuw (tenminste voor de antropologie, in de filosofie is hij bekend genoeg, blijkt me. Antropologie en filosofie zijn echter van oudsher gesloten citeergemeenschappen voor elkaar, het aardige van Bloks oratie is dat hij die afgeslotenheid doorbreekt). Zoals Juffrouw Laps een zoogdier was zonder het te weten, zo heb ik met 'familiegelijkenissen' gewerkt zonder het me bewust te zijn. Blok (p. 23) geeft het volgende imaginaire voorbeeld van 'familiegelijkenissen':

objekten	I	II	III	IV	V
eigenschappen	ABCD	ABCE	ABDE	ACDE	BCDE

In een stuk over profetische bewegingen[3] onderscheid ik zes eigenschappen:

profetische bewegingen	I	II	III	IV	V	VI
eigenschappen	*A*-C--F	-*B*C--F	-B*C*DEF	--*CD*--	--CD*E*-	---DE*F*

Er is slechts één verschil met Bloks schema, en dat is een verfijning: soms namelijk is een 'familietrek' ekstra sterk ontwikkeld en die is dan in het schema met cursieve letters aangegeven.

'Jawel', zal Blok misschien tegenwerpen, 'maar er is ook een *essentieel* verschil: al jouw bewegingen hebben één kenmerk gemeen, namelijk dat zij geleid worden *door een profeet*, dat wil zeggen een man of een vrouw, die zich door een Hogere Macht gezonden acht. En het gaat mij juist om verschijnselen die in het geheel géén eigenschap gemeenschappelijk hebben'. Het is waar dat met die minimum-eis (de aanwezigheid van een profeet) een willekeurige caesuur in de werkelijkheid aangebracht wordt, want daarbuiten gaan de 'familiegelijkenissen' gewoon dóór: profetische bewegingen vertonen sterke overeenkomsten met revolutionaire bewegingen, met banditisme, zelfs met sommige politieke partijen. Maar ergens moet je toch een grens kiezen bij het doen van onderzoek, want anders is het eind zoek: alles hangt immers samen met alles! Welnu, zulke bewegingen leken mij een zinvol veld van onderzoek (al bijna onoverzienbaar groot trouwens), met name omdat ik geïnteresseerd was in de vraag waarom in bepaalde samenlevingen nu juist *profetische* (en geen ander type) bewegingen optreden. Als men dit 'découpage' wil noemen, all right, maar niemand ontkomt aan zulk soort découpage, ook Blok niet (zie bijvoorbeeld bij hem p. 39).

Bij Bloks oratie horen liefst 86 noten, samen 24 pagina's met kleine lettertjes omvattend. Noot 7, over de crisis in de sociale wetenschappen (pp. 54-63), is een minioratie op zichzelf. Als één van de reakties op die crisis noemt hij het eclecticisme, waarvoor hij geen goed woord overheeft. Hij verwijt de eclectici (hij noemt in dit verband C. Lammers en mijzelf) dat zij niet streven naar een algemeen geldige theorie, een 'metatheorie', van de sociale verschijnselen. Zo'n algemene theorie is blijkbaar zijn ideaal (over het verlangen naar vastigheid gesproken!). En hij gebruikt Marvin Harris' weinig kieskeurige terminologie om 'de' eclectici de oren te wassen: 'Eclecticism . . . is often (!) little more than an euphemism for confusion, the muddled acceptance of contradictory theories, the bankruptcy of creative thought, and the cloack of mediocrity' (p. 56). Engelsen noemen dat: 'to set up a straw man and shoot him'. Voor mij betekent een eclectische positie dat men zich bewust is van het bestaan van een groot aantal theorieën en stromingen en dat men zich bij het onderzoeken van een verschijnsel afvraagt welke daarvan de grootste verklaringskracht heeft of hebben. Tot nader order voel ik me daar heel wel bij, en ik geloof dat het met Blok *in feite* niet anders is.

Ik las dan ook met voldoening de volgende passage in een recente boekbespreking van zijn dissertatie over de Mafia:

> 'It is worth noting the conceptual eclecticism of Blok's analysis: although prefaced with tantalising extracts from Marx and Barrington Moore, the author draws freely from F. G. Bailey, Norbert Elias, Eric Wolf and others. This range of sources does not offend me, but it is worth noting since there are those who insist that, for example, Marx and Bailey cannot be both right at the same time.[4]

U ziet, het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Gelukkig maar.

Noten

1 Naar aanleiding van A. Blok, *Wittgenstein en Elias; een methodische richtlijn voor de antropologie.* Van Gorcum en Comp., Assen 1975, 77 pp. Zie ook het artikel van Tromp in dit nummer (uiteenzettingen van hem over de inhoud van Bloks oratie worden in het onderstaande bekend verondersteld).

2 Köbben, A. J. F. (1967): Why exceptions? The logic of cross-cultural analysis. *Current Anthropology*, 8, no. 1-2, p. 31.